

SINDICALISME SOCIALISTA A LA VALL D'ALBAIDA DURANT LA SEGONA REPÚBLICA I LA GUERRA CIVIL: UN ESPAI DE CONVIVÈNCIA ENTRE TREBALLADORS I TREBALLADORES?

Isabel Benavent Montoro
Universitat de València

Resum: Durant la Segona República s'aprovaren diverses lleis per a regular els drets cívics i polítics de les dones, però dintre del socialisme continuaren existint posicionaments i concepcions diferents sobre el treball femení i el paper que havien de tenir les dones en les seues agrupacions i en la societat. El present article analitza la presència de les dones al sindicalisme socialista a la comarca de la Vall d'Albaida durant la Segona República i la Guerra Civil, atenent especialment a les relacions entre treballadors i treballadores sindicats en un context d'organització de societats socialistes.

Paraules clau: UGT, socialisme, Segona República, Guerra Civil, treballadores, feminisme, història de les dones, Vall d'Albaida.

**Socialist trade unionism in Vall d'Albaida during the Second Republic and the Civil War:
a space for coexistence between workers?**

Abstract: During the Second Republic several laws were passed to regulate the civic and political rights of women, but within socialism there were still different positions and conceptions about women's work and the role that women should play in their groups and in society. This paper analyses women's presence in socialist trade unionism in the region of Vall d'Albaida during the Second Republic and the Civil War, especially taking into account the relations between workers in a context of organizing socialist societies.

Key words: UGT, socialism, Second Republic, Civil War, workers, feminism, women's history, Vall d'Albaida.

INTRODUCCIÓ

En les dècades de 1920 i 1930 es produïren diversos canvis i continuïtats en la vida quotidiana de les dones i en la seua presència en les esferes pública i privada. Aquests canvis anaren lligats a la transformació dels imaginaris culturals sobre la feminitat i la masculinitat, les relacions de gènere i les possibi-

---

Data de recepció: 17 de febrer de 2021 / Data d'acceptació: 11 de març de 2021.

litats socials, culturals i polítiques de les dones (Aguado, 2002, 203-204; Aresti, 2005, 72-78). La instauració de la Segona República donà lloc al sorgiment d'un ventall d'expectatives i esperances per a les classes treballadores i per a les dones. Aquestes anaren ocupant l'espai públic progressivament i lluitaren per aconseguir la igualtat entre sexes, tret que comportaria, entre altres, la modernització de l'Estat mitjançant la secularització, l'elaboració d'una nova Constitució, la democratització i l'aprovació del sufragi universal.

A més de l'elaboració d'una nova Constitució, des de maig de 1931 fins a l'estiu de 1933 el Govern republicà-socialista promulgà 17 lleis i decrets per a regular la igualtat entre sexes, la incorporació a la vida pública de les dones i els seus drets cívics i polítics. Entre aquestes es troba la *Ley de Asociaciones Profesionales de Patronos y Obreros* d'abril de 1932, que permetia a les dones casades afiliar-se a associacions professionals sense necessitar l'autorització expressa dels seus marits (Núñez, 1989, 290-291; Simón, 2014, 525-527; De Dios, 2020, 529)¹. Els treballadors i les treballadores trobaren en els sindicats un espai on prendre consciència de la seua situació, un mitjà per a reivindicar els seus drets laborals i un àmbit de socialització que feia possible que les dones participaren en la vida pública, de manera que no és possible entendre què suposà la Segona República per a la població femenina sense atendre a la seua participació sindical.

En un context en què l'anarquisme anava perdent presència i rellevància a les zones rurals del País Valencià a partir de la repressió que sofriren després de la Primera Guerra Mundial, l'adhesió al socialisme anava creixent i en 1922 ja tindria representació municipal en diverses localitats valencianes i alacantines (Bosch, 2003, 78). En 1930, arran les pressions de la *Federación Regional Levantina de Agricultores y Similares* i del Congrés Regional valencià per a crear un òrgan que vetllara pels interessos dels treballadors del camp, es creà la Federació Nacional de Treballadors de la Terra (FNTT). Igual que en bona part d'Espanya, gràcies a l'entramat previ de societats agràries, a la promulgació de nova legislació, especialment la reforma agrària, i a l'estratègia d'actuar moderadament mitjançant la doble presència al camp i a la ciutat, augmentà considerablement el nombre d'afiliats a la Unió General de Treballadors i la FNTT es convertí en 1932 en la secció agrària del sindicat més important del País Valencià i de l'estat espanyol, just quan començaven a notar-se els efectes de la crisi de l'economia exportadora (Bosch, 1993, 222-223; 2003, 77-79; Piqueras, 2006, 155).

---

¹ *Ley de Asociaciones Profesionales de Patronos y Obreros*, Gaceta de Madrid, 14 d'abril de 1932, n. 105, pp. 330-334.

Aquest article estudia el sindicalisme socialista des d'una perspectiva de gènere a partir d'una investigació concreta sobre la Vall d'Albaida, una comarca de l'interior de la província de València. Per a açò, s'atindrà a la integració de les dones socialistes de la Vall d'Albaida en la Unió General de Treballadors, particularment si s'afiliaren a societats masculines ja existents o en crearen de noves exclusivament femenines, mitjançant l'anàlisi de la documentació interna de les societats, com actes, correspondència, informes i pamflets, i de la premsa socialista. De la mateixa manera, s'estudiaran les reaccions dels militants barons sobre el treball i la integració en sindicats socialistes en un context de canvis, continuïtats i polítiques socialistes dirigides a les dones.

LES DONES A LA CULTURA POLÍTICA SOCIALISTA: UN LLARG CAMÍ CAP A LA IGUALTAT

En les últimes dècades s'han realitzat diversos estudis sobre la concessió del vot femení, la presència de les dones al món laboral i la seua regulació (Nash, 1981, 1983; Aguado, 1999, 2002, 2010; Bussy, 1999; Núñez, 1999; Nielfa, 2003, 2006; Yusta, 2006; Simón, 2014; Borderías i Martini, 2020), però la “ideologia de la domesticitat” i les actituds patriarcals han problematitzat la presència de les dones en el mercat laboral i en l'esfera pública, tot i que fou una ideologia assumida per les classes mitjanes i treballadores, tant pels homes com per les dones. Aquest discurs també ha contribuït notablement a invisibilitzar els subjectes femenins a l'hora d'estudiar i explicar la formació de la classe obrera, donat que el que més s'ha difós ha sigut el model ideal de l'home treballador en l'àmbit industrial i amb una feina permanent (Aguado, 1999, 66-67). Per tant, al mateix temps que s'anava desenvolupant una esfera pública, com espai d'allò polític i on podien participar sectors més amplis de la població, les dones continuaven estant, en bona mesura, relegades a l'esfera privada, a l'àmbit domèstic. Les respostes de les dones davant aquesta situació foren diverses: algunes no qüestionaren el seu posicionament, però, per contra, moltes altres anaren prenent consciència de l'existència de desigualtats de gènere a partir de moviments polítics o sindicals, del desenvolupament d'una consciència específicament femenina o de la defensa del treball i la lluita per millorar les condicions laborals (Aguado, 1999, 69).

Si atenem a la relació entre el socialisme i el feminisme, és necessari tenir en compte que, al segle XIX, el moviment obrer era plural i anà evolucionant cap a diverses postures, de manera que no hi hagué un únic posicionament respecte a la situació de les dones i la seua integració o no al si dels sindicats i partits.

Segons Eley, els artesans i obrers especialitzats, que eren capaços de mantenir la família amb el seu sou, encarnaren una “recargada ideología doméstica de privilegio masculino”, i es diferenciaren de la resta d’obriers que tenien un treball estacional i irregular i necessitaven que els altres membres de la família treballaren. En aquest context, l’ideal de “salari familiar” separava el primer tipus de treballadors, que era una minoria, del segon, i contribuïa a fer que el treball femení fóra vist com “algo excepcional e indeseable, restringiéndolo a los trabajos asalariados mal pagados, no especializados y con frecuencia ocultos”. (Eley, 2003, 57-59).

D’altra banda, Ana Aguado ha criticat la historiografia que, durant molt de temps, havia defensat que el socialisme del segle XIX i de principis del segle XX no s’havia preocupat per les dones i que moltes d’elles interioritzaren el discurs de la domesticitat i dels models ideals de masculinitat i feminitat. Per a Aguado, els primers socialismes –fourierisme, owenisme, saintsimonisme, Flora Tristán– sí que mostraren una preocupació per la subordinació femenina i de tot açò fou hereva la cultura política socialista, que “constituía una compleja y a menudo contradictoria cosmovisión”, de manera que, ja des d’abans de la Primera Guerra Mundial, coexistiren discursos tradicionals amb discursos de gènere igualitaris (Aguado, 1999, 65-9; 2018, 33-35; 2019, 58-59; Aguado i Sanfeliu, 2015, 51). Per açò, Aguado argumenta que el “despertar femení” en la cultura socialista es produí entre 1900 i 1918, malgrat que la “consciència femenina” no començà a desenvolupar-se progressivament entre sectors més amplis de la població fins a la dècada de 1920, i que:

En conjunto, o bien la problemática de las mujeres no aparece en estos primeros años entre las principales preocupaciones de los socialistas, o bien cuando aparece se acude al argumento recurrente de que el socialismo conllevaría automáticamente la solución de “los problemas de la mujer”. Esta era la postura de Pablo Iglesias para llamar a las mujeres a acercarse al socialismo y su alternativa de futura sociedad igualitaria también en el hogar (Aguado, 2010, 135).

Altres historiadors han argumentat que socialisme i feminisme han sigut dos camins paral·lels que han conduït a la igualtat entre homes i dones des de la Declaració de Seneca Falls en 1848, tot i que en el context de la Primera Guerra Mundial el socialisme entenia la “qüestió femenina” com un tret més de la “qüestió social”. No consideraven que les dones conformaren un grup discriminat de manera aïllada, sinó dins de la classe obrera, i per això havien d’unir-se a la revolució social i els problemes femenins ocuparen un lloc secundari dintre dels

partits i sindicats socialistes (Nash, 1983; Capel, 2008, 101-105). A més, des de principis del segle XX el mode d'entendre les relacions entre sexes en clau de diferència va influir en les cultures polítiques liberal i socialista de manera contradictòria, donat que, per un costat, reforçava el valor que se li donava a la maternitat –per això Nerea Aresti considera que tindrien un caràcter normatiu i opressiu–, mentre que, per l'altre costat, va contribuir a la pèrdua de rellevància de les concepcions jerarquitzades entre sexes (Aresti, 2015, 95-96).

Pel que fa a la UGT, un dels seus objectius, junt amb la millora de les condicions de treball, la conquesta d'una legislació laboral favorable a la classe obrera, l'establiment de la jornada de huit hores i d'un salari mínim, fou la “igualdad salarial entre los dos sexos” (Pérez Ledesma, 1987, 230). Aquesta mesura formava part del projecte socialista de construir un sindicat de masses que no excloguera els treballadors no qualificats, entre els quals es trobaven la majoria de dones obreres, i que havia de convertir-se en la base del partit, com aspiraren també altres partits socialdemòcrates europeus (Pérez Ledesma, 1987, 230).

Amb tot plegat, podem considerar que hi ha tres fets que evidencien que la qüestió femenina sí que tingué certa rellevància al si del socialisme del primer terç del segle XX: la formació de les primeres associacions exclusivament femenines –destacant al País Valencià la fundació en 1900 de *La Unión. Sociedad Feminista de Resistencia y socorros mutuos* d'Elx (Aguado, 1999, 78-81; 2010; Nielfa, 2006, 341-342; Del Moral, 2008, 107-114)–, la creació de Grups Femenins dintre del PSOE des de 1904 a Bilbao, seguida d'altres ciutats, per iniciativa de les Joventuts Socialistes i gràcies als contactes i influències de partits socialistes europeus (Capel, 2008, 109-111; Aguado, 2010, 135; Del Moral, 2010, 108-112; 2018, 71-72; 2021, 87; Aresti, 2015, 99-100) i la presència de personalitats femenines rellevants dintre del socialisme, com Margarita Nelken, María Lejárraga, María Domínguez i María Cambrils (Aguado, 2003, 243-354; 2019, 57-78; Establier, 2004; Solbes, 2020, 275-283). Cambrils entengué el socialisme i el feminisme com dos elements complementaris, diferenciant entre “feminisme de classe socialista” i “feminisme catequista” –per referir-se a les dones que participaren en associacions catòliques– i insistint en la necessitat d'atorgar el dret al vot a les dones (Aguado, 2019, 67-71). Tot i això, malgrat el reconeixement de drets polítics a les dones durant la Segona República, les idees que defensava Cambrils no foren el discurs hegemònic dins del socialisme, que “no tractà la dona com a tal, sinó més aviat per la seua relació amb l'home, ja fos com a mare, filla, esposa o germana” (Valero, 2008, 699).

En aquest context, alguns polítics republicans i socialistes tingueren una concepció paternalista de la concessió de drets polítics a les dones i les mesures que s'aprovarien entre 1931 i 1932 provocaren la reacció de sectors antifemi-

nistes i antirepublicans, on fou rellevant la presència de dones catòliques i conservadores, que s'oposaren a l'emancipació femenina al mateix temps que elles també ocuparen l'esfera pública per fer sentir les seues protestes (Yusta, 2006, 102-107). De la mateixa manera, el model de família seguí sent el tradicional, on l'autoritat requeia sobre el marit, que, segons establia el Codi Civil, era el representant legal de l'esposa. Així doncs, l'ideal de la dona "àngel de la llar", tot i que va adquirir diferents significats depenent del país i de la cultura política, continuava sent el més acceptat socialment als anys trenta, d'acord amb el model burgès patriarcal que establia un ordre jeràrquic de gènere segons el qual la dona quedava sotmesa a l'home (Aguado, 2002, 205; Bussy, 1999, 121; Yusta, 2006, 110; Simón, 2014, 525-527; Aresti, 2015, 95).

Al capdavant, malgrat que des de principis del segle XX havien sorgit algunes agrupacions obreres exclusivament femenines i s'havien organitzat algunes conferències i tertúlies, no fou fins a la Segona República i, especialment, la Guerra Civil, quan un gran nombre de dones participaren en grans mobilitzacions i s'incorporaren a organitzacions sindicals i polítiques. Tot i això, les dones hagueren de fer front a diverses limitacions, les vivències i actituds femenines durant la guerra foren plurals i existiren diverses identitats femenines que anaren canviant a mesura que avançava la guerra (Nash, 1999, 106, 187-188; Aguado i Ramos, 2002, 226-267; Moreno, 2009, 153; Verdugo, 2018, 209-211).

TREBALLADORES I TREBALLADORS UGETISTES. ENTRE EL DESCONTENT I LA FRATERNITAT

Context socioeconòmic de la Vall d'Albaida

La Vall d'Albaida és una comarca del sud de la província de València que es troba allunyada de grans nuclis urbans i està formada per 34 municipis. La població, que no superava els 41.000 habitants en 1930², es distribuïa en dos grans centres administratius –Ontinyent i Albaida–, poblacions mitjanes arreu de tota la comarca i localitats menudes a l'ombria del Benicadell i les vores del riu Albaida (Calzado, 2004, 90-95). L'agricultura era l'activitat econòmica predominant, especialment la de secà –a excepció d'algunes hortes a Ontinyent–, i la propietat estava bastant fragmentada, tot i que existien algunes fin-

---

² *Censo de Población de 1930 de la Provincia de Valencia*. Fondo documental del Instituto Nacional de Estadística, Tomo I. Resultados definitivos. Disponible online: <https://ine.es/inebaseweb/pdfDispatcher.do?td=98570&ext=.pdf>.

ques extenses a Ontinyent, Bocairent, Albaida i Fontanars dels Alforins. Els cultius més importants eren la vinya, l'olivera, els cereals, les garroferes i els ametlers, però després de la crisi de la fil·loxera, el cultiu de la vinya anà disminuint (Gandia, 2001-2002, 12-13; Calzado, 2004, 102-105).

Pel que fa a la indústria, els principals centres de producció tèxtil foren Bocairent, Ontinyent i Albaida, tot i que també hi hagué xicotetes fàbriques i tallers a altres localitats més menudes. La producció tèxtil de la comarca va experimentar un impuls primer per l'expansió de l'economia valenciana durant la Primera Guerra Mundial i després a conseqüència de la crisi de 1923-1924, quan moltes fàbriques es traslladaren des de llocs més conflictius, com Alcoi, a una comarca on hi havia mà d'obra abundant i barata i tranquil·litat social. A més a més, alguns propietaris agrícoles invertiren en el sector del tèxtil creant xicotetes fàbriques i tallers que seguiren el model alcoià, basat en la producció d'articles barats i de baixa qualitat i una presència molt notable de la mà d'obra femenina (Calzado, 2004, 120-123). A banda del tèxtil, hi hagué indústria relacionada amb la producció de vidre –on bona part de la mà d'obra era femenina, especialment en les tasques de folrar garrafes–, espart i vímet, cera, espadenyes, materials de construcció, mobles i agroalimentació (oli, vi, licors i farina) (Gandia, 2001-2002, 16-17).

Les condicions de treball i de vida per a les classes treballadores eren bastant dures. Les jornades laborals eren llargues, els salaris baixos i el treball infantil i femení era necessari per a la subsistència de famílies amb xicotetes i mitjanes explotacions agrícoles, on tots els membres del nucli familiar havien de treballar per a poder subsistir davant la impossibilitat econòmica de contractar jornalers. Amb l'arribada de la Segona República, les grans indústries tèxtils d'Ontinyent començaren a aplicar progressivament la nova legislació laboral i la jornada de huit hores, però als petits tallers, la indústria agroalimentària i els xicotets comerços d'altres municipis aquesta legislació en moltes ocasions no es complí i els sindicats pressionaren perquè s'enviaren inspeccions de treball o que els ajuntaments posaren solució al problema (Calzado, 2004, 162-164).

Organització sindical i política dels valldalbaidins i valldalbaidines socialistes

Des de principis del segle XX s'havien organitzat sindicats de classe en algunes localitats, però fou a partir de la Segona República quan es produí un auge tant en el nombre de societats com en la quantitat d'afiliats que hi hagué a cada localitat (Yusta, 2006, 109). Abans dels anys trenta, sols hi havia socie-

tats afiliades a la UGT en Bocairent i la Pobla del Duc, organitzades en 1915 i 1919 i que comptaven amb 439 i 285 afiliats, respectivament, tot i que no se sap si a Albaida la *Unión Obrera*, que es constituí en 1919 i comptava amb 252 afiliats, fou l'antecedent de la societat que s'afilià a la UGT en 1932³. En aquest context, Antonio Calzado ha assenyalat que, malgrat la dèbil implantació de la UGT a la comarca abans de 1931, els municipis d'Aielo de Malferit, la Pobla del Duc i Llutxent eren nuclis històrics del socialisme valencià i que, junt amb Benigànim i Quatretonda, sí que hi hagué una mobilització a finals de l'any 1930 que es traduiria en una majoria de regidors republicans i socialistes (Calzado, 2004, 221).

La majoria de les societats s'organitzaren entre 1931 i 1932, moment de màxima expansió del sindicat socialista, i dues d'elles eren femenines: la *Sociedad Obrera Femenina* de Pinet, que es constituí en desembre de 1931 i comptava amb 30 afiliades, i la *Sociedad Femenina del Arte Textil La Justicia* d'Alfarrasí, organitzada just un any després amb 66 afiliades. A partir de 1933 tenim notícia de la constitució de la *Sociedad de Obreros del Campo* de Benisoda, la *Sociedad Obrera del Arte Textil y Oficios Varios* de Montaverner, *Obreros del Campo Unión* de Montixelvo i la societat d'Otos, de la que no sabem el nom. Finalment, l'últim any que tenim constància de l'organització i adhesió de societats és 1934, quan es crearen la *Sociedad de Trabajadores de la Tierra y Oficios Varios* d'Ontinyent i la *Sociedad de Obreras Manuales* de la Pobla del Duc. Com es pot observar en el Quadre 1, la majoria d'aquestes societats pertanyien a la Federació Nacional de Treballadors de la Terra, tret que evidencien que l'agricultura era la principal activitat econòmica de la comarca. Així i tot, en localitats com Ontinyent, on bona part de la població treballava en fàbriques i tallers tèxtils, a més d'altres sectors, els camperols i jornalers socialistes no crearen una organització pròpia, separada de la CNT, i que integrà també afiliats d'altres oficis, fins a 1934. A més, comptarien amb 50 afiliats, una xifra inferior a la d'altres localitats més menudes on l'agricultura tenia més pes.

Altrament, a les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 els partits conservadors i de dretes, especialment la Dreta Liberal Republicana, hi havien obtingut la majoria de vots en les localitats on l'activitat tèxtil era molt important, com Bocairent, Agullent, Atzeneta d'Albaida, Alfarrasí, Bellús, Benissuera i Montaverner, mentre que la zona nord de la comarca, com Aielo de Malferit, Benigànim, la Pobla del Duc, Llutxent i Quatretonda, i els pobles de l'ombria del Benicadell, on predominaven els jornalers agrícoles i una indústria més diversificada, el més votat fou el PURA, i, en menor mesura, el PRSS i el PSOE.

³ *Boletín de la UGT*, juliol de 1932, n. 43, p. 281, i setembre de 1932, n. 45, pp. 332-332.

Quadre 1. Societats de la Vall d'Albaida adherides a la UGT entre 1931 i 1934.**Afiliats UGT**

Societats	Federació	Data de constitució	Data d'afiliació a la UGT	Afiliats en el moment d'adhesió a la UGT	Data de baixa
"Obreros Agrícolas" d'Aielo de Malferit	FNTT	—	3-9-1931	250	—
"Casa del Pueblo, Oficios Varios" d'Albaida	Oficios Varios	—	27-4-1932	39	—
"Centro Obrero Socialista (agricolas)" d'Alfarrasi	FNTT	—	23-12-1931	15	8-6-1933, per dissolució (15 afiliats)*
"Sociedad Femenina del Arte Textil, La Justicia" d'Alfarrasi	Art Tèxtil	—	desembre de 1932	66	—
Agrupación Obrera Socialista d'Atzeneta (d'Albaida)	FNTT	—	3-9-1931	100	—
"Trabajadores del Campo" de Belgida	FNTT	—	20-1-1932	50	—
"Trabajadores del Campo" de Bellús	FNTT	—	4-5-1932	30	14-9-1933, per dissolució (30 afiliats)*
"Trabajadores Agrícolas" de Benigànim	FNTT	—	26-8-1931	100	abril de 1933, motius desconeguts (100 afiliats)*
"Sociedad de Obreros del Campo" de Benissoda	FNTT	—	març de 1933	10 mínim	15-6-1933, demana ser autònoma (30 afiliats)*
"Centro Obrero Socialista" de Benissuera	FNTT	—	1932**	10 mínim	—
"Sociedad del Arte Textil y Oficios Varios La Victoria" de Bocarent	Oficios Varios	18-10-1915	3-6-1931	200	—
"Sociedad de la edificación El Despertar" de Bocarent	Edificació	—	?	10 mínim	—
"Sociedad de Trabajadores del Campo La Protectora" de Bocarent	FNTT	—	1-6-1933	10 mínim	—
"Trabajadores del Campo" de Castelló de Rugat	FNTT	—	20-6-1931	100	—
"Trabajadores del Campo" de Fontanars del Alforins	FNTT	—	1932**	200	—
"Trabajadores del Campo" de Llutxent	FNTT	—	4-5-1932	200	—
"Sociedad Obrera Arte Textil y Oficios Varios" de Montaverner	Oficios Varios	—	juliol de 1933	52 (gener de 1934)	—
"Obreros de Campo Unión" de Montitxelvo	FNTT	—	31-8-1933	30	—
"Obreros Agrícolas" de l'Olleria	FNTT	—	3-9-1931	125	—
"Sindicato de la industria del vidrio" de l'Olleria		—	?	10 mínim	—
"Sociedad de Trabajadores de la Tierra y Oficios Varios" d'Ontinyent	FNTT	—	5-2-1934	50	—
"Sindicato Provincial de Transporte. Comité Comarcal de UGT" d'Ontinyent	Transports	—	?	10 mínim	—
Otos	FNTT	—	juliol de 1933	10 mínim	—
"Sociedad Obrera Agrícola" del Palomar	FNTT	—	1933	10 mínim	—
"Asociación Obrera" de Pinet	FNTT	—	23-12-1931	35	—
"Sociedad Obrera Femenina" de Pinet	FNTT	—	23-12-1931	30	—
"Centro Obrero Socialista" / "Sociedad de Trabajadores de la Tierra" de la Poble del Duc	FNTT	23-5-1919	1931	100	—
"Sociedad de Obreras Manuales" de la Poble del Duc	FNTT	26-3-1934	1934	34	—

Elaboració pròpia a partir de FNTT, *Memoria del II Congreso, 17 de septiembre de 1932, UGT. Secretariado Provincial de Valencia, Memoria del 1934-1935, Relación de todas las entidades constituidas en esta villay que funcionan en 25 de marzo de 1937, Boletín de la UGT i El Obrero de la Tierra*¹. Observacions: *No sabem si, posteriorment, les societats d'Alfarrasí, Bellús i Benigànim es reorganitzaren ni si la de Benissoda continuà sent autònoma o es tornà a integrar en la UGT, però el fet que hi haguera agrupacions locals de la FSV fa pensar que sí que continuava havent afiliats a la UGT en aquestes localitats.**

Assistiren el II Congrés de la FNTT en setembre de 1932, però no tenim informació sobre la seua data de constitució ni de la quantitat d'afiliats que tenien. Podem suposar, però, que tenien 10 afiliats com a mínim, donat que aquest era el requisit necessari perquè hi hagués una societat local (en cas de no ser-ne 10, s'afiliaven directament a la UGT). ***Dintre de la societat hi havia una secció per a dones que funcionà de manera autònoma.

(Agulló, 1992, 83-84; Calzado, 2004, 170-171, 183 i 200). Amb tot i això, des de 1931 fins a 1938 es van anar organitzant agrupacions locals adherides a la Federació Socialista Valenciana (FSV) i, a partir de 1933 el PURA i la Dreta Regional Valenciana van anar perdent influència en favor del PSOE, que aconseguí tindre certa rellevància a la comarca.

Arran la repressió de la revolució d'octubre de 1934 –tot i que a la comarca no es produïren incidents significatius–, totes les agrupacions, societats i centres obrers socialistes de la província van ser clausurades. Fou a partir de 1936 i, especialment des de l'esclat de la Guerra Civil, quan s'anaren reorganitzant les agrupacions existents anteriorment, se'n crearen de noves i augmentà el nombre d'afiliats, passant d'un total de 168 en 1936 a 605 en 1938⁴. La major

---

* *FNT, Memoria del II Congreso, 17 de septiembre de 1932*. CDMH, Secció Propaganda, Foll. n. 1780, pp. 229-232; *UGT. Secretariado Provincial de Valencia, Memoria del 1934-1935*. CDMH, Secció Propaganda, Foll. n. 2090, pp. 21, 89-90, 96-97; *Boletín de la UGT*, n. 31 (juliol 1931, pp. 195, 201), n. 32 (agost 1931, p. 220), n. 38 (febrer 1932, p. 60), n. 39 (març 1932, pp. 87-88), n. 43 (juliol 1932, pp. 281-283), n. 45 (setembre 1932, p. 19), n. 55 (juliol 1933, pp. 285-287), n. 59 (novembre 1933, pp. 444-446); *El Obrero de la Tierra*, 26 de octubre de 1932, AFPI; CALZADO, A. (2004): "II República, Guerra Civil y primer franquismo, la Vall d'Albaida (1931-1959)", Tesi Doctoral, Universitat de València, pp. 222, 232, 241. Per a la Poble del Duc: *Relación de todas las entidades constituidas en esta villa y que funcionan en 25 de marzo de 1937*, AMPD, Carpeta Asociaciones 1937, 1598/8.

⁴ Per a les dades sobre la FSV, consultar: *Federación Socialista Valenciana, recopilación de documentos*. Archivo Fundación Pablo Iglesias (en avant: AFPI), AH-2-34; *Federación Socialista Valenciana, Memoria de secretaría del III Congreso...*, 5-6, 34-35, *Reglamento de la Federación Socialista Valenciana*, 18-19; *Correspondencia con la Agrupación Socialista de Bocairente (03-01-1936 / 24-09-1937)*, AFPI, AH-0-48; *Acta de Constitución y Comité Directivo (29-10-1937), Reglamento (26-10-1937) de la Agrupación Socialista de Montaberner*, AFPI, AH-1-19-1; *Acta de Constitución y Comité Directivo (31-01-1937); Reglamento (26-01-1937) de la Agrupación Socialista de Cuatretonda*, AFPI, AH-0-70; *Correspondencia con la Agrupación Socialista de Ollería (23-04-1937 / 14-07-1938)*, AFPI, AH-1-26; *Acta de Constitución y Comité Directivo (04-10-1936); Reglamento (16-09-1936) de la Agrupación Socialista de Onteniente*, AFPI, AH-1-27-1; *Acta de Constitución, Reglamento y Comité Directivo de la Agrupación Socialista de Terrateig*, AFPI, AH-1-66-1, i *Correspondencia con la Agrupación Socialista de Terrateig*, AFPI, AH-1-66-2.

part de les agrupacions es constituïren en localitats on ja hi havia una societat de treballadors de la terra afiliada a la UGT i els dirigents d'aquestes agrupacions serien membres de la societat sindical, ja que hem de tenir en compte que, segons s'indicava al seté article dels estatuts del PSOE, per a ser membre del partit era necessari estar afiliat al sindicat, en la branca de l'ofici determinat o, en cas que no estiguera constituïda, en la branca d'oficis diversos⁵. Les localitats on el socialisme tingué més presència, tant pel nombre percentual d'afiliats com per l'existència d'una agrupació local política, foren Bocairent, Fontanars dels Alforins i Pinet, que superaven el 15% de la població afiliada a la UGT, seguits de Llutxent, Ràfol de Salem i la Pobla del Duc, que es trobaven al voltant del 10%. A més, en 22 localitats hi havia tant una societat sindical afiliada a la UGT com una agrupació política de la FSV, mentre que sols en Agullent, Carrícola i Guadassèquies no hi hagué ni societat sindical ni agrupació política socialista⁶.

Respecte al sindicalisme femení, a la Vall d'Albaida les dones de dretes foren les que primer s'organitzaren mitjançant la *Acción Cívica de la Mujer*, la branca femenina de la Dreta Regional Valenciana (DRV), que s'ocupà de feines benèfiques, i estigué present a Agullent, Albaida, Bèlgida, Bocairent i Ontinyent. De la mateixa manera, les dones membres del PURA crearen diverses *Agrupaciones Femeninas*, que també es dedicaren a organitzar activitats benèfiques i culturals, mentre que algunes dones obreres ja s'havien organitzat anteriorment entorn de sindicats catòlics, com el *Sindicato de la Aguja* o *Sindicatos de Oficios Varios*, a localitats com Agullent, Montaverner, l'Olleria i Ontinyent (Agulló i Juan, 1994, 92). En un context de política i sindicalisme de masses, la UGT tardà més a organitzar a les dones i hagué de competir amb els sindicats vinculats a la DRV i els anarquistes. Tanmateix, s'han conservat pamflets de mítings i actes de propaganda dels diversos sindicats d'Ontinyent en què s'apel·là a la funció maternal de les dones i són una bona mostra de la competència entre els sindicats i partits de diferents ideologies per a atraure el major nombre d'afiliats i votants possibles⁷.

Com mostra el Quadre 1, entre 1931 i 1934 a la Vall d'Albaida sols hi hagué tres societats socialistes exclusivament femenines, la *Sociedad Femenina del Arte Textil La Justicia* d'Alfarrasí, la *Sociedad Obrera Femenina* de Pinet i la *Sociedad de Obreras Manuales* de la Pobla del Duc. La més nombrosa en

⁵ PSOE. *Organización general*, AFPI, AH-19-14, p. 10.

⁶ S'han tingut en compte sols les localitats que es crearen o s'afiliaren a la UGT entre 1931 i 1934 (Quadre 1), no les dades d'afiliats de 1937.

⁷ Arxiu Municipal d'Ontinyent (en avant: AMO), Carpeta Fullets de Propaganda/Mítings.

termes absoluts i relatius fou la d'Alfarrasí, amb 66 dones afiliades i un 17,55% d'un total de 376 dones que vivien al poble, seguida de Pinet, amb 30 afiliades i un 15,71% respecte a un total de 191 veïnes, i la Pobla del Duc, amb 34 dones afiliades i un 4,42% d'un total de 769 dones majors de 15 anys⁸.

Per tant, a l'hora d'analitzar la participació femenina en el sindicalisme socialista és necessari tenir en compte dues qüestions. La primera és que moltes dones treballaven al mateix temps al camp o tallers tèxtils o de confecció de la fruita i duent a terme tasques manuals des de casa i, en la majoria de casos, aquestes dones no se sindicarien. A més, en un context en què, malgrat els avanços que comportà per a les dones el règim i la legislació republicana, les agrupacions polítiques i sindicals continuaven sent majoritàriament espais masculins, podem pensar que en molts casos sols estaria afiliat el cap de família. La segona qüestió a tenir present és que en la majoria de les localitats no s'han conservat les actes de les societats socialistes, de manera que no ens és possible saber si estaven integrades exclusivament per homes o si eren mixtes. Així i tot, gràcies a la premsa, els fullets de mítings i les actes municipals tenim constància de l'existència de sindicats mixtos, on hi havia afiliats tant homes com dones, almenys en les localitats d'Albaida, Bèlgida, Bocairent, Montaverner, Ontinyent, l'Olleria, Quatretonda –on hi hagué una secció femenina dintre de la societat *Trabajadoras del Campo* que funcionava de manera autònoma– i Terrateig. Encara més, entre 1937 i 1939 hi hagué cinc dones afiliades a la UGT i al PSOE o el PCE que foren regidores o alcaldesses a Montaverner, Terrateig, Bèlgida i Albaida⁹.

⁸ Cal tenir en compte que aquests percentatges són aproximats perquè el cens no permet agrupar per edats, tret que faria possible conèixer la població major de 15 anys, que era la que tenia edat per afiliar-se segons la *Ley de Asociaciones* de 1932. En cas que poguérem excloure els menors de 16, els percentatges d'afiliació femenina serien més elevats. Les dades d'Alfarrasí i Pinet han estat extretes a partir de: *Censo de Población de 1930 de la Provincia de Valencia*. Fondo documental del Instituto Nacional de Estadística, Tomo I. Resultados definitivos. Disponible online: <https://ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=98570&ext=.pdf>. Per a la Pobla del Duc, veure: *Padró municipal des veïns domiciliats i transeïunts, Pobla del Duc de 1935*, 219/3, Arxiu Municipal de la Pobla de Duc (en avant: AMPD).

⁹ Aquestes dones eren: Maria Carbó Vañó, vocal del Consell Municipal i secretària de propaganda de Montaverner entre el 24 d'abril de 1937 i l'1 d'abril de 1939; Isabel Montagut Monferrer, presidenta del Comitè Agrícola Local i vocal del Consell Municipal de Terrateig, encarregada de l'abastiment, des del 22 d'agost de 1937, i alcaldessa-presidenta del Consell Municipal des d'octubre de 1937 fins finals de març de 1939; Encarnación García Gozalbo, vocal del Consell Municipal de Terrateig, encarregada de l'abastiment, des de juny de 1938; Amparo Llorens Sanfèlix, regidora de Sanitat, Cultura i Assistència Social de Bèlgida des del 30 d'agost de 1938 fins al 29 de gener de 1939, i alcaldessa-presidenta del Consell Municipal des del 29 de gener de 1939 fins finals de març de 1939; i Dolores Ruiz Cháfer,

En aquests sindicats es manifestaren diferents posicionaments i opinions sobre la incorporació i la participació de les dones. D'una banda, alguns sindicalistes apel·laren, en la premsa, els pamflets i els mítings, a tots els treballadors en general, “eternos explotados, lo mismo del campo que de la fábrica o taller”, i a les dones en particular, com a “compañeras de todos los oficios y profesiones, que por ser mujeres, sois el resumen de todas las tiranías y explotaciones de nuestro enemigo común: la burguesía”¹⁰. Aquests sindicalistes argumentaven que les dones necessitaven afiliar-se “con vuestros hermanos de explotación” i, per això, havien de tindre “fe en vuestra organización y sus dirigentes, que lucharán hasta que les quede el último recurso para defenderos de vuestro verdugo y para que vuestro trabajo sea debidamente recompensado”¹¹.

Convé destacar que el mode en què s'apel·là a les dones per mobilitzar-les no fou el mateix en totes les localitats. A Ontinyent, a través d'un pamflet, es féu una crida a homes i dones, considerant-los “compañeras, compañeros” i “hermanos de explotación”, i s'argumentà que tots estaven “eternamente explotados”, malgrat que ressaltaven que les treballadores, pel fet de ser dones, tenien unes condicions laborals pitjors. Per contra, en el cas de Montaverner es denunciaven els baixos salaris i l'elevada quantitat d'hores que es treballaven, però també es feia una crida a tots els treballadors, homes i dones, del camp i de la indústria, perquè s'afiliaren al sindicat. En aquest cas, el matís amb què es dirigien a les dones és distint del d'Ontinyent, donat que quan es refereixen als homes sí que es diu “compañeros” però quan s'apel·la a les dones, amb un llenguatge amb cert to religiós, se'ls demana que tinguin fe en el sindicat i els seus dirigents, probablement tots ells homes. Aquests s'ocuparien de lluitar per defensar-les del seu “verdugo” i perquè cobraren uns salaris dignes, de manera que podem considerar que aquestes paraules evidencien la

---

membre del Consell Local de Primera Ensenyança d'Albaida des del 22 d'octubre de 1934 fins a l'1 d'abril de 1939, i alcaldessa-presidenta del Consell Municipal d'Albaida des del 10 d'abril de 1938. Així mateix, anteriorment, entre març i maig de 1933, hi havia hagut regidores a les Comissions Gestores d'Aielo de Rugat, Bocairent, Llutxent i Quatretonda i una alcaldessa-presidenta de la Comissió Gestora a Fontanars dels Alforins, però aquestes van ser escollides no per la seua filiació política o sindical, sinó per ser les funcionàries més joves, totes elles mestres nacionals. Veure: *Correspondencia con la Agrupación Socialista de Terrateig (23-01-1938/03-05-1938)*, AFPI, AH-1-66-2; *Llibre d'actes 1938-1941 de Bèlgida*, Arxiu Municipal de Bèlgida; i AGULLÓ, M. C., JUAN, R. (1994): “La presència de les dones a la política municipal de la Vall d'Albaida durant la II República”, *Alba: Revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, 9, 94-95.

¹⁰ *Pamflet Sindicat de Treballadors de la Terra i Oficis Diversos de la UGT “A Todos los trabajadores de Onteniente”*, AMO, Carpeta Fullets de Propaganda/Mítings.

¹¹ “Montaverner”, *República Social*, 7 de juliol de 1933, núm. 133.

persistència de trets propis dels models de masculinitat tradicional, com que els homes hagen d'ajudar i protegir les dones. Malgrat açò, l'apel·lació a les treballadores de Montaverner sí que esdevingué efectiva, donat que en 1934 la *Sociedad Obrera del Arte Textil y Oficios Varios* de Montaverner entrà a formar part de la secció de *Vestido y tocado*, quan comptava amb 52 afiliats –possiblement la majoria foren dones–, xifra que es duplicaria l'any següent (Soler i Calzado, 2011, 286-287).

A Bocairent, que des de la segona meitat del segle XIX fou un dels nuclis industrials tèxtils més importants de la Vall d'Albaida, en setembre de 1915 es creà un sindicat socialista, la *Sociedad del Arte Textil y Oficios Varios La Victoria*, per a contrarestar la força del sindicat obrer catòlic, la *Sociedad Obrera*. El dèficit en les infraestructures, els jornals baixos i la insuficiència de matèries primeres ocasionaren diverses vagues en les dècades de 1910 i 1920, i en algunes d'elles fou destacable la presència femenina (Soler i Ferre, 2003, 210-217 i 236-246; Vañó, 2017, 2018 i 2019). Als anys trenta, a la localitat hi havia tres sindicats afiliats a la UGT, la *Sociedad del Arte Textil y Oficios Varios La Victoria*, la *Sociedad de la edificación El Despertar*¹² i la *Sociedad de Trabajadores del Campo La Protectora*, i en el reglament d'aquesta última s'explicava que “las mujeres podrán formar parte de esta Sociedad en las mismas condiciones que los hombres, sin que las mayores de dieciocho años necesiten la autorización paternal ni tuitiva”¹³.

Si atenem a *La Victoria*, després d'un període (1922-1928) en què no tenim notícies de la seua activitat, en agost de 1929 es reobrí la societat i des de finals de 1930, davant l'interés per augmentar la quantitat d'afiliats, alguns sindicalistes defensaren la necessitat d'atraure els seus veïns “para dar conocimiento a todos los obreros del abandono social que existe en este pueblo”¹⁴. La primera al·lusió a les dones que trobem a les actes és indirecta i té un caràcter utilitari, donat que fou al mes d'abril, quan s'estava organitzant la Festa del Treball de l'1 de maig, i s'acordà buscar un grup de dones perquè cantaren –“y a ver si

¹² És possible que a la localitat existiren dos sindicats obrers que s'anomenaren de manera semblant, però que un fóra anarquista –*Centro Obrero de Oficios Varios El Despertar*– i altre socialista –*Sociedad de la edificación El Despertar*. Veure: *Reglamento del Centro Obrero de Oficios Varios “El Despertar” de Bocairent*, Arxiu Municipal de Bocairent (en avant: AMB); LENDOIRO, J. (2001-2002): “L'obrerisme en la II República: diversitat i confrontació”, Alba: revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida, 16-17, 42-83.

¹³ *Reglamento de la Sociedad de Trabajadores del Campo “La Protectora” de Bocairent*, AMB, pp. 1-2.

¹⁴ *Actes de la Sociedad Obrera “La Victoria”, textil y fabril de Bocairent*. Centro Documental de la Memoria Histórica (en avant: CDMH), Secció Político-Social, Carpeta 524, Leg. 4781, 11 d'agost de 1929, 5 d'octubre de 1930 i 8 de març de 1931.

para cantar pueden ser mujeres para dar mayor animación”¹⁵. Posteriorment, cap a finals del mes de maig es decidí que la societat, que comptava amb 200 afiliats, s’adheriria a la UGT¹⁶.

A partir de l’estiu de 1933 es va posar de manifest per primera vegada la preocupació per l’afiliació femenina. El 16 de juny de 1933 es va publicar a *República Social* un article titulat *¡Mujeres, hay que despertar!*, en què s’apel·lava a la presa de consciència de les treballadores, que havien d’allunyar-se dels religiosos i familiaritzar-se amb els valors de la cultura política socialista per a poder millorar les seues condicions laborals i de vida. Es criticava el paper que havia tingut l’Església en l’ensenyament i la seua influència en la societat, però també s’advertia que hi havia dones que continuaven acudint al confessionari, tret que l’autor de l’article considerava una pèrdua de temps perquè no posava remei als problemes de les classes treballadores: “¿Qué os dice el sacerdote para entusiasmaros tanto en el confesionario? ¿Vais a decirles que vuestros padres, hermanos, esposo, novio e hijos trabajan en exceso y no se lo retribuyen; que se produce demasiado y no tienen las reivindicaciones que les pertenecen?”. Llavors, les treballadores havien de “despertar” i prendre consciència de que “vosotras, mujeres y jóvenes, estáis sacrificándoos por ellos y olvidáis que todos nos levantamos muy temprano, marchamos al trabajo, con una alimentación escasa y poco substanciosa”. Mentre el clergat no treballava, vivia en l’abundància i encara gaudia d’un gran respecte social, “los obreros estamos despreciados por todos, tenemos que llevar ropa andrajosa, vivir en una casa antihigiénica y ser analfabeta ‘porque así lo quiere Dios’, según dice toda esta gentuza que está a cubierto de estas calamidades”¹⁷.

En definitiva, si les bocairentines s’afiliaven a *La Victoria* i llegien llibres i periòdics socialistes, coneixerien “nuestra lucha sindical económica y política”, “transcurridos algunos años, formaréis la Juventud Socialista, como está en otras localidades” i, aleshores, “nos enorgullecerá a nosotros el tener a un grupo de jóvenes bocairentinas, que, en compañía nuestra lucharán por alcanzar nuestras reivindicaciones y conquistarlas para el proletariado y para la humanidad en general”¹⁸. Per tant, consideraven que era necessari que les dones adquiririen una formació i s’afiliaren a les Joventuts Socialistes i al sindicat per a poder lluitar conjuntament amb els treballadors. Amb tot i això, a l’article es feia referència a les dures condicions de treball i de vida dels bocairentins, però no s’esmenta explícitament que moltes dones també treballaven, en unes con-

¹⁵ *Ibid.*, 3 i 26 d’abril de 1932.

¹⁶ *Ibid.*, 14 de maig de 1931.

¹⁷ “¡Mujeres, hay que despertar!”, *República Social*, 16 de juny de 1933, núm. 130.

¹⁸ *Ibid.*

dicions encara més dolentes que les dels homes del seu entorn, per a poder aconseguir la subsistència familiar. En darrer terme, convé destacar que a l'article s'apel·la en diverses ocasions a les treballadores joves, donada la rellevància de la mobilització juvenil als anys trenta, tant en àmbits urbans com rurals. Açò explica que les joves també tingueren una presència notable a altres sindicats socialistes de la comarca, com, per exemple, la *Sociedad de Obreras Manuales* de la Pobra del Duc¹⁹.

De la mateixa manera, el 2 de juliol es va debatre sobre el baix nivell d'afiliació femenina, ja que si bé algunes treballadores de la localitat sí que eren membres de la societat, aquestes eren molt poques i no cotitzaven, igual que passava a Alcoi, un dels centres de producció tèxtils més importants del País Valencià²⁰. Per això, el 2 d'octubre es tornà a debatre sobre aquesta qüestió i per a dos sindicalistes, Santonja i Ferre, els responsables de què les dones no s'afiliaren al sindicat eren els pares, marits i germans que tenien esposes, filles o germanes explotades treballant a fàbriques o tallers de la localitat. En aquest sentit, acusaven els sindicalistes que no es preocupaven per afiliar les dones de què “su amor hacia ellas era muy poco, puesto que consienten que estén esclavizadas y que ganen un jornal irrisorio, en cambio estando asociadas podrían sin muchos esfuerzos reivindicarse”²¹. Malgrat aquesta preocupació, no fou fins el 29 de juliol de 1934 quan es van debatre les mesures per a fomentar l'afiliació femenina, i mentre alguns defensaven que es repartiren pamflets i se celebraren mítings, altres proposaren “que la junta nombre una comisión pro-organizadora feminista” o “que se fije una cuota para las mujeres acordándose 115 céntimos de cuota y que se haga una convocatoria a ver si las podemos reunir”²².

D'altra banda, al moviment socialista també hi hagué reticències enfront de l'afiliació femenina i diversos posicionaments sobre el treball de les dones,

¹⁹ La *Sociedad de Obreras Manuales* de la Pobra del Duc es va organitzar el 26 de març de 1934 i comptava amb 34 afiliades. A partir de 1936 el sindicat va experimentar un gran creixement, arribant a tenir 290 afiliades en març de 1937. Atenent a la presència de dones joves, en setembre de 1936 les treballadores menors de 30 anys representaven el 39,77% del total d'afiliades, entre les quals hi havia un 10,22% que era menor de 15 anys, de manera que, legalment, no tenia l'edat necessària per afiliar-se. A més, les afiliades menors de 30 anys també van tindre una presència significativa en les juntes directives en març de 1934 i en abril de 1936. Veure: *Libro de Actas de la Sociedad Obreras Manuales de Puebla del Duc*, CDMH, Sección Político-Social Alacant, Legajo 25/1, 4 d'abril de 1934, i *Padró municipal des veïns domiciliats i transeïants, Pobra del Duc de 1935*, 219/3, AMPD.

²⁰ *Actes de la Sociedad Obrera “La Victoria...”*, 2 de juliol de 1933.

²¹ *Ibid.*, 2 d'octubre de 1933. No sabem si es refereix a Vicent Santoja, qui havia estat president de l'agrupació en agost de 1929, o a José María Santoja, que apareix posteriorment.

²² *Ibid.*, 29 de setembre de 1934.

en algunes ocasions fins i tot dintre de societats en què altres sindicalistes estaven preocupats per fomentar que les dones s'afiliaren i per millorar les seues condicions de treball, com fou el cas de Bocairent. En aquest sentit, alguns sindicalistes de *La Victoria* denunciaren l'incompliment de les bases de treball en fàbriques tèxtils i l'impagament de les vacances: "En casa Molina no pagan a las obreras arreglo las bases (...). Elvira Domenech que dice que el asunto del yute no se ha resuelto, y va pasando el tiempo sin resolverse, denuncia que el año pasado no le pagaron las vacaciones. María Ferre dice que se acuerden de las tejedoras a mano"²³. Però, per contra, el 8 de desembre de 1935, Esteban Castelló mostrava el seu descontent amb les treballadores d'una fàbrica de teles, argumentat que eren egoistes per realitzar hores extraordinàries i responsables de què alguns companys no tingueren suficient feina. Açò evidencia que, encara sovint, les dones eren vistes com a rivals perquè ocupaven llocs de feina mentre alguns homes estaven a l'atur, tot i que aquest no fou un gran problema a Bocairent: "Están trabajando más tiempo de lo debido, y en particular las mujeres, que por el egoísmo siempre hacen más de lo reglamentario, muchas veces no hay suficientes materias para trabajar los telares, porque algunas trabajaban después de la jornada en su propia casa"²⁴.

Sindicalisme socialista i relacions de gènere en temps de guerra

La Guerra Civil fou un dels moments de major politització femenina, d'incorporació massiva de les dones a l'esfera pública i política i d'interès dels partits i sindicats per mobilitzar-les (Nash, 1999, 99-103; Moreno, 2009, 160-161). Els sindicats d'esquerres fomentaren l'entrada de moltes dones a l'àmbit del treball remunerat per les necessitats de la guerra i la falta de mà d'obra, però no s'ha d'oblidar que hi hagué limitacions, com la persistència de la divisió sexual del treball, les discriminacions salarials i el fet que molts treballadors i societats locals adherides a sindicats conceberen la tasca de les dones com una contribució o ajuda temporal als homes i com una competència que feia perillar el seu lloc de treball en un context de dificultats econòmiques, carestia d'aliments, racionament i malalties (Nash, 1999, 106, 187-188; Aguado i Ramos, 2002, 226-267). A les actes de *La Victoria* de Bocairent trobem un bon testimoni del control que, en certa manera, exercia el sindicat sobre la població treballadora de la localitat, donat que el 28 de juliol de 1936 s'acordà celebrar una vaga però "todos los obreros y obreras del Arte Textil que no estén

²³ *Ibid.*, 28 de juny de 1936.

²⁴ *Ibid.*, 8 de desembre de 1935.

asociados a esta Sociedad no podrán entrar en las fábricas el día que se reanude el trabajo”²⁵.

En el marc de la persistència d’actituds patriarcalcs, el 4 de juliol de 1937 es discutí sobre el treball femení extradomèstic, especialment si era adequat que les dones treballaren fora de casa i, en cas afirmatiu, si havien de fer-ho sols les solteres i no les casades. Per tant, aquesta discussió és una evidència de la interiorització del discurs de la domesticitat i de la divisió sexual del treball també entre sectors treballadors d’esquerres: “Vañõ manifiesta que hay algunas compañeras casadas y se deben traer del trabajo y que pongan solteras, contestándole Pastor que no se debe sacar a ninguna mujer porque si la guerra dura un poco tendremos que recurrir a ellas y que si él hubiera estado en la Asamblea que se acordó sacarlas no lo hubiera consentido”²⁶. D’aquesta manera, alguns sindicalistes no sols pretenien la incorporació femenina al treball per les necessitats de la guerra, sinó també incloure-les en assumptes sindicals, assenyalant que “las mujeres deben estar al corriente en los asuntos sindicales porque seguro que las mujeres harían falta”²⁷.

D’altra banda, en alguns municipis de la comarca, com Agullent, Bocairent i Montaverner, es van intervenir les indústries i en l’Olleria hi hagué col·lectivitzacions en fàbriques o tallers de vidre, cistelles i folrats²⁸. En aquesta última localitat la presència de les dones en els tallers de folrar garrafes col·lectivitzats de la UGT i la CNT va ser molt rellevant, donat que representaven quasi la totalitat de la mà d’obra de les principals fàbriques de vidre, motiu que explica que el *Sindicato de la industria del vidrio de Ollería* de la UGT comptara amb 83 afiliades i 49 afiliats²⁹. En la sessió del 30 de desembre de 1936 s’acordà la confiscació de diversos tallers que haurien d’ingressar en la col·lectivitat i el president, Juan Bautista Soler, recomanà “a todas las compañeras el máximo compañerismo y la desaparición de las rencillas que todavía puedan existir entre ellas (...) para trabajar bajo una sola dirección”³⁰. El 6 de febrer de 1937 es va prendre la decisió de constituir una comissió, que estaria formada per nou dones, perquè s’ocupara de la classificació dels sous dels i les treballadores que s’aprovaria en la sessió del 13 de febrer.

²⁵ *Ibid.*, 28 de juliol de 1936.

²⁶ *Ibid.*, 4 de juliol de 1937.

²⁷ *Ibid.*, 17 d’abril de 1938.

²⁸ Aurora Bosch: *Ugetistas y libertarios: guerra civil y revolución en el País Valenciano, 1936-1939*, València, Alfons el Magnànim, 1983, pp. 30-33; Aurora Bosch: “Guerra y revolución social...”, p. 67; Antonio Calzado: *II República, Guerra Civil...*, pp. 508-518.

²⁹ *Actes de la unificació de “Talleres de forrar garrafas colectivizados, CNT-UGT” de l’Olleria*, 10 de desembre de 1936 i 30 de febrer de 1937. CDMH, Sección Político-Social Barcelona, 1166.

³⁰ *Ibid.*, 6 i 13 de febrer de 1937.

Quadre 2. *Sous de treballadors i treballadores dels tallers de revestir garrafes de l'Olleria en 1937.*

Categoria	Homes	Dones	Diferència salarial
Primera	45'00 pst/setmana	34'00 pst/setmana	24,45%
Segona	37'00 pst/setmana	31'00 pst/setmana	12,22%
Tercera	30'00 pst/setmana	27'00 pst/setmana	10,00%
Aprenents	A destall amb el 50% d'increment sobre els preus antics	A destall amb el 50% d'increment sobre els preus antics	—

Elaboració pròpia a partir de *Actes de la unificació de “Talleres de forrar garrafas colectivizados, CNT-UGT” de l'Olleria**.

Els aprenents, tant els homes com les dones, treballaven a destall i, com es pot observar al Quadre 2, a mesura que anaven pujant de categoria, la diferència salarial entre sexes anava augmentat. Mentre en la tercera categoria la diferència era de 3 pessetes setmanals menys per a les dones –un 10% menys a la setmana que els homes–, en la segona categoria era de 6 menys –12,22%– i en la primera d'11 pessetes setmanals menys –24,45%– per a les treballadores. En síntesi, malgrat l'aprovació d'una nova legislació laboral entre 1931 i 1932 i que els sindicats obrers d'esquerra defensaren als seus estatuts la igualtat salarial entre sexes, les treballadores continuaven patint una discriminació salarial significativa.

A açò s'afegiria l'acord del 16 d'abril que establia que els homes treballaren quatre dies a la setmana –un més que les dones– “para la preparación de materiales y poder trabajar todos con mayor normalidad”, tot i que les treballadores de fer caixes reivindicaren la necessitat de treballar més temps en maig de 1937 i que el 17 de juliol de 1938 s'acordà per unanimitat que homes i dones treballaren tres dies a la setmana³¹. D'aquestes discriminacions salarials es desprén la idea que el treball dels homes era més important perquè tenien major responsabilitat i havien de guanyar suficients diners per a poder mantenir la família. Per això, com que el treball de les dones era considerat una contribució

* *Actes de la unificació de “Talleres de forrar garrafas colectivizados, CNT-UGT” de l'Olleria*, CDMH, Sección Político-Social Barcelona, 1166.

³¹ *Actes de la unificació de “Talleres de forrar garrafas...”*, 16 d'abril de 1937, 16 de maig de 1937 i 17 de juliol de 1938.

complementària, si la feina escassejava, eren elles les que havien de treballar menys temps.

Per últim, si atenem a la presència de les dones les juntes directives, el 30 de març de 1937 es renovà la Junta Directiva de la secció de la UGT i els sis membres –presidenta, secretària, vicesecretària i tres vocals– foren dones i el 26 de maig de 1938 es constituí un nou consell d’administració format per sis dones, quatre de la UGT i dos de la CNT, i un home, de la CNT³².

CONCLUSIONS

El moviment obrer fou plural al llarg del segle XIX i principis del segle XX, de manera que les visions que es tenia al socialisme sobre el paper que havien d’ocupar les dones en els seus sindicats, agrupacions polítiques i, en definitiva, en la societat, foren complexes i, en algunes ocasions, fins i tot, contradictòries. Mentre personalitats com Maria Cambrils entengueren el socialisme i el feminisme com dos elements complementaris i reivindicaren un “feminisme de classe socialista” i el dret de les dones al vot, altres sectors tingueren una visió paternalista de la concessió dels drets a les dones o no consideraren que els problemes i reivindicacions femenins foren un problema per si mateix. Cal no oblidar que, malgrat els avanços que suposà el nou règim republicà, la política i el sindicalisme continuaven sent espais majoritàriament masculins. Per això és possible que en molts casos sols estigués afiliat el cap de família, donat que els interessos femenins continuaven estant supeditats, en bona part, als masculins i familiars.

A la Vall d’Albaida els republicans i la Dreta Regional Valenciana foren els primers que s’interessaren a mobilitzar les dones, però progressivament el socialisme anà prenent força, primer sindicalment i després políticament, i arribà als màxims nivells d’afiliació durant la Guerra Civil. Malgrat la persistència d’algunes resistències, el sindicalisme femení socialista a la comarca no fou menyspreable, donat que entre 1931 i 1934 es crearen tres societats exclusivament femenines a les localitats d’Alfarrasí, la Pobla del Duc i Pinet. A més a més, hi hagué una secció autònoma de dones dintre de la societat de Quatretonda i van conuiu treballadors i treballadores en un mateix sindicat, almenys, a les localitats d’Albaida, Bèlgida, Montaverner, l’Olleria, Ontinyent i Terraig. Totes elles estarien adherides a les seccions de la UGT de la FNNT, Oficis Diversos, Vestits i Tocats, Vidre i la FETE, tot i que la FNNT fou la que comptà

³² *Ibid.*, 30 de març de 1937 i 26 de maig de 1938.

amb més societats afiliades de la comarca. Així i tot, saber la quantitat d'afiliades que hi hagué en moltes d'aquestes societats mixtes és una tasca complexa i, en molts casos, impossible amb la documentació que s'ha conservat.

L'estudi del sindicalisme ugetista femení evidencia l'existència de discursos plurals i ambivalents al si del socialisme i, per això, el fet d'estar afiliades a la UGT o a la FSV va provocar que les treballadores de la Vall d'Albaida visqueren situacions complexes i diverses. En algunes localitats, com Bocairent, Montaverner i Ontinyent, hem pogut observar com, primerament, alguns treballadors organitzaren la societat i, després, davant l'interés per fer créixer el sindicat, apel·laren als seus veïns i veïnes treballadors perquè s'uniren. En el cas de les dones, feren una crida perquè s'afiliaren i lluitaren, junt amb els seus companys, per a millorar les seues condicions laborals, en un context en què les barreres entre allò domèstic i extradomèstic i públic i privat no eren nítides. Així i tot, cal tenir en compte que en el cas de Montaverner no hi havia una voluntat de mobilització femenina igualitària, sinó que s'instà a què les treballadores s'afiliaren i tingueren fe en els dirigents, que lluitarien per a defensar una millora de les condicions laborals, evidenciant així la persistència de l'ideal de masculinitat tradicional segons el qual l'home era l'encarregat de protegir les dones. Per contra, a Ontinyent sí que es consideraria que els treballadors i les treballadores eren companys i companyes i germans d'explotació.

D'altra banda, en algunes societats hi hagué conflictes i posicionaments contraris per l'existència de diferents punts de vista sobre l'afiliació i el treball extradomèstic femení, com bé ho exemplifica el cas de Bocairent. Per a aquesta localitat, l'estudi de les actes de la *Sociedad del Arte Textil y Oficios Varios La Victoria* posa en relleu que si bé en 1930 i 1931 hi havia un interés per mobilitzar i afiliar els treballadors, no fou fins a 1933 quan alguns sindicalistes es preocuparen explícitament per promoure l'afiliació femenina i per millorar les seues condicions de treball. En aquest sentit, la societat fou un espai de convivència i de lluita conjunta entre treballadors i treballadores, per això algunes sindicalistes presentaren les seues queixes per l'incompliment de la legislació perquè foren tractades entre tots els afiliats i buscaren una solució. Al contrari, altres homes sindicalistes continuaren veient la mà d'obra femenina com a competència deslleial i es mostraren reticents a què aquestes treballaren fora de casa, fins i tot en un context bèl·lic de necessitat de mà d'obra.

Finalment, el cas de l'Olleria mostra que el treball femení era molt rellevant en el folrat de garrafes, tant que aquestes representaven dos terços dels afiliats al *Sindicato de la industria del vidrio*. En aquesta societat no es va qüestionar si era adequat que les dones treballaren i algunes treballadores accediren a càrrecs de responsabilitat en les diferents juntes directives o en la comissió encarregada d'elaborar la classificació dels sous dels treballadors i treballadores.

Malgrat tot, hi havia clares diferències salarials entre sexes, que augmentaven a mesura que es pujava de categoria laboral.

En conclusió, tot i que no hem pogut analitzar totes les societats afiliades a la UGT de la Vall d'Albaida perquè per a algunes localitats la documentació no s'ha conservat, sí que sabem que hi hagué diverses societats exclusivament femenines i altres mixtes, on van conviure treballadors i treballadores, que coexistiren diferents discursos i que les treballadores no sempre van ser tractades en condicions d'igualtat, malgrat els avanços que suposà el període per a les dones.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADO, A. (1999): “Trabajo, género y clase. Ideología y experiencia femenina en el primer socialismo”, en: Aguado, A. (coord.), *Las mujeres entre la historia y la sociedad contemporánea*, València, Generalitat Valenciana, 65-90.
- AGUADO, A. (2002): “La experiencia republicana. Entre cultura del reformismo político y las culturas obreras”, en: Aguado, A., Ramos, M. D. (Ed.), *La modernización de España (1917-1939): Cultura y vida cotidiana*, Madrid, Síntesis, 153-222.
- AGUADO, A. (2003): “Feminismo socialista y/o socialismo feminista: María Cambrils”, Arenal: *Revista de historia de mujeres*, 10, 243-254.
- AGUADO, A. (2010): “Cultura socialista, ciudadanía y feminismo en la España de los años veinte y treinta”, *Historia Social*, 67, 131-153.
- AGUADO, A., SANFELIU, L. (2015): “Juventud, socialismo y compromiso político femenino: entre el asociacionismo y la militancia (1906-1931)”, *Ayer*, 100, 47-72.
- AGUADO, A. (2018): “El feminismo: transversalidad e identidad histórica en el primer tercio del siglo XX”, en: Cagiao, J. (coord.), *Desde los márgenes: culturas políticas de izquierda en la España contemporánea*, Granada, Comares, 27-53.
- AGUADO, A. (2019): “María Cambrils: identidad feminista y cultura socialista”, en: Ortega, T. M., Aguado, A., Hernández, E. (Eds.), *Mujeres, dones, mulleres, emakumeak: estudios sobre la historia de las mujeres y del género*, Madrid, Cátedra, 57-78.
- AGULLÓ, M. C. (1992): “Notes sobre les eleccions municipals a la Vall d'Albaida durant la Segona República (1931-1936)”, *Alba: Revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, 7 (1992), 81-88.
- AGULLÓ, M. C., JUAN, R. (1994): “La presència de les dones a la política municipal de la Vall d'Albaida durant la II República”, *Alba: Revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, 9, 91-98.
- AGULLÓ, M. C. (2008): *Mestres valencianes republicanes: las luces de la República*, València, Universitat de València.
- ARESTI, N. (2005): “Ideales y expectativas: la evolución de las relaciones de género en el primer tercio del siglo XX”, *Gerónimo de Uztariz*, 21, 67-80.
- ARESTI, N. (2015): “Cuestión de dignidad. Género, feminismo y culturas políticas”, en: Forcadell, C., Suárez Cortina, M. (Coords.), *La Restauración y la República, 1874-1936*, Zaragoza, Marcial Pons y Prensas de la Universidad de Zaragoza, 85-110.

- BORDERÍAS, C., i MARTINI, M. (2020): “En las fronteras de la precariedad. Trabajo femenino y estrategias de subsistencia (XVIII-XIX)”, *Historia Social*, 96, 63-77.
- BOSCH, A. (1993): “Sindicalismo, conflictividad y política en el campo valenciano durante la Segunda República”, en Bosch, A. *et al.* (coords.), *Estudios sobre la Segunda República*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 217-297.
- BOSCH, A. (2003): “Un vehículo de movilización política: el sindicalismo agrario valenciano durante la II República y la Guerra Civil”, en: Chust, M., Broseta, S. (Eds.), *La pluma y el yunque. El socialismo en la historia valenciana*, València, Publicacions Universitat de València, 77-88.
- BUSSY, D. (1999): “Historia de una mayoría ciudadana. Ciudadanía femenina y Segunda República”, en Aguado, A. (coord.), *Las mujeres entre la historia y la sociedad contemporánea*, València, Generalitat Valenciana, 113-134.
- CAPEL, R. M. (2008): “Mujer y socialismo (1848-1939)”, *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, 7, 101-122.
- CALZADO, A. (2004): “II República, Guerra Civil y primer franquismo, la Vall d'Albaida (1931-1959)”, Tesi Doctoral, Universitat de València.
- DE DIOS, Eider (2020): “Abnegadas, monárquicas, intelectuales, sindicalistas y delatores. Las trabajadoras del servicio doméstico, sus representaciones y movilizaciones”, *Hispania Nova*, 18, 517-550.
- DEL MORAL, M. (2008): “Apunts sobre l'estudi de l'acció col·lectiva femenina al Madrid del primer terç del segle XX”, *Segle XX: revista catalana d'història*, 1, 105-124.
- DEL MORAL, M. (2010): “En los márgenes del poder, en primera línea de las manifestaciones obreras: la representación de la militancia femenina en el Partido Socialista (1906-1927)”, *Feminismo/s*, 16, 107-138.
- DEL MORAL, M. (2018): “*Ciudadana Zetkin*: comunidades transnacionales del movimiento de mujeres socialistas (España y Alemania, 1904-1923)”, *Historia Social*, 90, 67-84.
- DEL MORAL, M. (2021): “El miedo a la emancipación. La disolución de la militancia segregada en el socialismo madrileño (1906-1927)”, *Ayer*, 121, 79-105.
- ESTABLIER, H. (2004): “El feminismo español en la narrativa de los años veinte: Margarita Nelken y *La Trampa Del Arena*”, *Clepsydra*, 3, 47-66.
- ELEY, G. (2003): “La industrialización y la formación de la clase obrera”, en: Eley, G., *Un mundo que ganar: Historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 51-64.
- GANDIA, J. (2001-2002): “L'economia d'Ontinyent i la Vall d'Albaida en els anys trenta (1930-1936)”, *Alba: Revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, 16-17, 10-41.
- LENDOIRO, J. (2001-2002): “L'obrerisme en la II República: diversitat i confrontació”, *Alba: revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, 16-17, 42-83.
- MORENO, M. (2009): “Mujeres y Guerra Civil en el País Valenciano”, en: Girona, A., Navarro, J. (Eds.): *Fa setanta anys. La Guerra Civil al País Valencià (1936-1939)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 153-168.

- NASH, M. (1981): *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-1939*, Barcelona, Fontamara.
- NASH, M. (1983): *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*, Barcelona, Anthropos, Editorial del hombre.
- NASH, M. (1999): *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*, Barcelona, Taurus.
- NIELFA, G. (2003): “Trabajo, legislación y género en la España contemporánea: los orígenes de la legislación laboral”, en: Sarasúa, C., Gálvez, L. (Eds.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 39-56.
- NIELFA, G. (2006): “La regulación del trabajo femenino. Estados y sindicatos”, en: Morant, I. (dir.): *Historia de las mujeres en España y América Latina. Del siglo XIX a los umbrales del XX*, Madrid, Cátedra, 313-351.
- NÚÑEZ, M. G. (1989): *Trabajadoras en la Segunda República: un estudio sobre la actividad económica extradoméstica (1931-1936)*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- PÉREZ LEDESMA, M. (1987): *El obrero consciente: dirigentes, partidos y sindicatos en la II Internacional*, Madrid, Alianza Editorial.
- PIQUERAS, J. A. (2006): *Persiguiendo el porvenir: la identidad histórica del socialismo valenciano (1870-1976)*, Alzira, Algar Editorial.
- SIMÓN, I. (2014): *Mujer: Asociaciones y Sindicatos. España 1875-1939*, Madrid, Sanz y Torres.
- SOLER, A., FERRE, J. A. (2003): *Història de la vila de Bocairent*, Bocairent, Ajuntament de Bocairent.
- SOLER, A., CALZADO, A. (2011): *Història de Montaverner*, Montaverner, Ajuntament de Montaverner.
- SOLBES, R. (2020): “María Cambrils”, en: Furió, A. (Ed.), *Quinze dones valencianes*, València, Afers, 275-300.
- VALERO, S. (2008): “Socialisme i democràcia a la Segona República. La Federació Socialista Valenciana (1931-1936)”, *Afers: fulls de recerca i pensament*, 61, 693-710.
- VAÑÓ, J. (2017): “El conflicte obrer a Bocairent a la premsa escrita I”, en *Festes d'Estiu a Sant Agustí 2017*, Bocairent, Ajuntament de Bocairent, vol. 1, 58-67.
- VAÑÓ, J. (2018): “El conflicte obrer a Bocairent a la premsa escrita II”, en *Festes d'Estiu a Sant Agustí 2018*, Bocairent, Ajuntament de Bocairent, vol. 2, 60-67.
- VAÑÓ, J. (2019): “El conflicte obrer a Bocairent a la premsa escrita III”, en *Festes d'Estiu a Sant Agustí 2019*, Bocairent, Ajuntament de Bocairent, vol. 3, 60-69.
- VERDUGO, V. (2018): “Mujeres y guerra civil: educar en femenino durante el contexto bélico”, en: Valero, S., García, M. (Ed.), *Desde la capital de la República. Nuevas perspectivas y estudios sobre la Guerra Civil española*, València, Publicacions de la Universitat de València, 207-224.
- YUSTA, M. (2006): “La Segunda República: Significado para las mujeres”, en Morant, I. (dir.): *Historia de las mujeres en España y América Latina. Del siglo XX a los umbrales del XXI*, Madrid, Cátedra, 101-122.